

З іншого боку, виникає питання, де, окрім Дагестану і Боспору, у IX–X ст. проживали етнічні євреї. Як зазначав О. Пріцак, представники єврейської діаспори мали проживати в містах і фортецях Хозарського каганату. Ми навіть можемо назвати деякі з них – Ігиль, Таматарха, Київ та ін. На думку О. Пріцака, місто Київ тривалий час було віддаленою колонією Хозарського каганату, де в X ст. і далі зберігалась єврейсько-хозарська община. Про це може свідчити Київський лист, досліджений О. Пріцаком та Н. Голбом.

Отже, видаються досить перспективними для дослідження питання, пов'язані з розселенням етнічних євреїв у Хозарському каганаті.

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-346-3-84>

Семиволос І. М.

*молодший науковий співробітник відділу сучасного Сходу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ФОРМИ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В ПАЛЕСТИНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЮДСЬКУ БЕЗПЕКУ

У розумінні причин палестинсько-ізраїльського конфлікту на Близькому Сході серед інших важливих політичних, етнорелігійних та інших чинників важливу роль відіграє питання землі. Воно виникає практично одразу від початку масової колонізації євреями палестинських земель наприкінці XIX сторіччя, за часів першої та другої алії і суттєво загострюється під час британського мандата. Врешті-решт, земельне питання, поряд із регулюванням потоку єврейських емігрантів, стане базовою темою дискусії в підмандатній Палестині. Для того щоб зрозуміти витоки земельного питання, важливо простежити процес формування уявлень місцевих мешканців про земельну власність.

Тут ми пропонуємо розглянути питання землі в Палестині кризь призму поглядів османів, арабів, євреїв та британців на земельне питання. Головна увага приділятиметься юридичним та звичаєвим практикам використання земельної власності та їхнім трансформаціям упродовж пізньоосманського періоду та початку британського мандата. У центрі нашої уваги перебуває найбільш заплутана та контрверсійна форма земельної власності – *муша* –

колективна власність на землю представників місцевої громади, яка постійно перерозподіляється поміж членів.

Категорія *муша*, що в XIX сторіччі домінувала у внутрішніх долинах Сирії та на значній території Палестини, була чи не найважливішою системою землекористування. Британські чиновники, які зіткнулися з нею після захоплення Палестини і запровадження британського мандата, оцінювали її як спадок общинного землеволодіння та визнавали її потужний вплив на соціальне життя палестинського села. У доповіді Верховного комісара мандатної Палестини сера Хоупа-Сімсона стверджується, що станом на 1929 рік 46 відсотків усіх орних земель перебували під тією чи іншою формою *муша*'а. На той момент, звичайно, можна було говорити про поступовий занепад цієї системи, яка повільно, але неухильно скорочувалася шляхом виокремлення паїв (*мафруз*).

Дискусії щодо її природи та наслідків цієї системи для палестинського суспільства не вщухають і донині. Вважається загальноприйнятим, що занепад цієї системи, яка відіграла, крім сільськогосподарської та комунальної, ще й важливі соціальну та безпекову функції, у першій половині 1930-х років через викуп частини паїв євреями через посередників призвів до великого соціального вибуху, відомого в історіографії як Велике арабське повстання 1936–1939 років.

Землі *муша*' мали чотири базові характеристики. По-перше, титул на більшу частину орних земель утримувався спільно, тобто неподільними паями. По-друге, оброблювана земля була поділена на декілька секторів, кожен з яких була схожий за типом ґрунтів, рельєфом, доступом тощо. По-третє, кожен пайовик мав право на рівну частку спільної оброблюваної землі, як загалом, так і в кожному з цих секторів. Зрештою, вся орна земля періодично перерозподілялася, зазвичай за допомогою жереба, у пропорції до кількості паїв, які утримував кожний пайовик.

Кожна з цих рис мала безліч варіантів. Титул на общинні землі не обов'язково поширювався на всі землі – токи, присадибні ділянки та наново освоєні землі були зазвичай індивідуальними. Не всі родини в селі мали право на паї орної землі – тільки корінні мешканці, які належали до розширеної родини (*хамули*). Перерозподіл часто відбувався двома фазами, тобто хлібороби групувалися за походженням або за належністю до *хамули* і їм передавалися суміжні блоки в кожному секторі для подальшого їхнього розподілу серед своїх членів. Селянські поля були поділені на смуги, кожна з яких мала особливу назву та перерозподілялася жеребкуванням на початку сільськогосподарського сезону.

Другою особливою характеристикою *муша*' була періодична ротація земель серед пайовиків. Селянин обробляв певні ділянки землі протягом кожної ротації, яка зазвичай тривала від одного до п'яти років. Частота

перерозподілу варіювалася від щорічної, імовірно де земля була під паром кожен наступний рік, дворічної або навіть п'ятирічної. Після закінчення терміну ротації землі знову перерозподілялися і кожен селянин отримував нові ділянки, які були поділені рівними частинами за категоріями та місцезонами. Мешканці села ухвалювали колективне рішення щодо часу сівби та збору врожаю, і в деяких районах Великої Сирії навіть карали тих, хто їх порушував.

Практикувалося декілька варіантів перерозподілу земель. Перший метод відомий як *зукур* (*dhukūr* – араб. “чоловік”), коли паї розподілялися рівномірно поміж чоловіками села, включно з немовлятами чоловічої статі. Родини, у яких було багато чоловіків, очевидно, мали перевагу. Такий метод набув неабиякого поширення в гірській місцевості, що можна пояснити складнощами вимірювання смуг землі в нерівних районах села.

Другий метод – *фаддан* (*faddān* – букв. “хомут”) – полягав у тому, що земля розподілялася лише поміж тими селянами, які мали тяглову худобу. Такий метод застосовувався переважно на рівнинах. Соціальне зло цього підходу дуже красномовно відображається в анекдоті про феллаха, який був виселений із села біля Рамли, тому що не мав тягової худоби. Зрештою йому вдалося купити собі потрібних волів, і після повернення до села він одягнув фески на голови волів, аби підкреслити тим самим вищість їхнього статусу над своїм власним.

Третій метод – *xicac* (*hisas*), в однині *xicca* (*hisca*) – полягав у перерозподілі фіксованої кількості паїв. У різних районах Леванту *xicca* також називали *сагм*, *руб'я* або *зеламе*. У кожному селі паї розподілялися по-різному, але в Трансйорданії зазвичай вони розподілялися серед родин або груп родин (*хамул*), а не серед індивідів. У таких випадках паї дробилися на 24 частини, кожна з яких називалася *qirat*. Цей метод мав дві важливі особливості. По-перше, перерозподілялася лише земля, тоді як кількість паїв залишалася незмінною. Визначені державою паї в титулах перебували у володінні конкретних індивідів або груп індивідів (таких, наприклад, як брати, які володіли своїми титулами спільно) й були об'єктом індивідуального правочину. По-друге, нові учасники могли дістати права на володіння землею лише через передачу майна або правочин цілого паю, його частини чи більшості наявних паїв у титулі.

Дослідники виділяють декілька важливих аспектів, які вплинули на формування цієї форми землеволодіння. Здебільшого вони виходили з культурної антропологічної перспективи, розміщуючи цю форму землекористування десь “поміж географією та спільнотою”.

У селах, де діяла егалітарна система *муша*, та, можливо, у доіндустріальних сільськогосподарських суспільствах узагалі земля була більше ніж просто засіб виробництва. Кожний аспект земельної власності був тісно пов'язаний із соціополітичним життям громади. Більшість

конфліктів виникало навколо питання доступу до землі або, радше, навколо зловживання правами на землю. Земельні питання на Близькому Сході є складними через велику різноманітність форм власності. Як каже відома арабська примовка, “земля різниться від однієї п’яді до іншої”. Важливий момент, який слід зазначити в цьому контексті, – релігійна належність та етнічність не мали значного впливу на *муша*’.

Муша’ була одним з елементів, який, імовірно, впливав на деякі форми сільської співпраці та посилював соціальну згуртованість. Соціальна згуртованість тут мала пряму конотацію з проблемою людської безпеки, фізичної та продовольчої безпеки мешканців села. Фізичний захист свого поселення та полів від нападів бедуїнів та проблема виживання в умовах нестабільних політичних інституцій того часу були головними викликами для місцевих мешканців. Навіть коли економічна база для общинного землекористування – скотарство з періодичним хліборобством – поступово скорочувалася на користь постійного хліборобства, *муша*’а продовжувала відігравати важливу соціальну роль.

У цьому ж контексті варто оцінити й демографічний чинник. Система *муша*’а допомагала регулювати використання землі в умовах малої щільності населення та демографічної нестабільності. У такий спосіб сільська громада відповідала за розподіл ресурсу та могла перерозподілити полишену землю чи ділянки, які залишилися необробленими. Висока частотність фактів занедбання земель робила непрактичним закріплення за членами селянської громади постійних ділянок. Там, де земель було достатньо і де за зайвину треба було сплачувати додаткові податки, стимулів вимагати індивідуальних прав на землю було небагато.